

A PRAY-KÓDEX FORRÁSAIHOZ.

(Egy szövegközi ábrával.)

A Pray-kódex kutatói majdnem kivétel nélkül abba a hibába esnek, hogy akaratlanul és észrevétlenül kiszakítják abból a korból mely azt alkotta. Merő történelmet keresnek benne, gondolkozásokat visszavetítik a XII—XIII. századra és a gyér történelmi adatok fényénél természetesen sok dolog helytelen világításban jelenik meg előttük. Aprónak látszó momentumokat figyelmen kívül hagy-
nak, vagy rendkívüli magyar különlegességet látnak bennük. PRIKKEK Marián fejezte ki ezt a gondolkozást legjobban, aki úgy gondolta, hogy a Pray-kódex «fönntartotta számunkra a misekönyvnek egy-
korú, sajátos magyar formáját». ¹

Eddigi adataink sehogy sem igazolják azt, hogy a magyar középkor valamiben is eltért volna a nyugati egyház egyetemes gondolatvilágától. Minden csak azt igazolja, hogy szervesen illeszkedett bele a középkor keresztény gondolatvilágába és átvette a nyugat műveltségét. A külföldi kolostorokkal és iskolákkal való sűrű érintkezés is biztosította ezt. A magyar nemzet származása, kelethez való közelsége, az indogermán népek gondolkozásától elütő gondolkozásmódja adhatott valami színárnyalatot a magyar középkori műveltségnek, de a művelődés forrásai legnagyobbbrészt ugyanazok voltak mint a nyugaton.

Mikor Árpád-kori kultúránk egyik legrégebb emlékével, a Pray-kódexszel foglalkozunk, sohasem szabad felednünk, hogy az nem más, mint római ritusú liturgiai könyv a XII. és XIII. század fordulójáról, tehát a liturgiátörténet azon korából, midőn a római liturgia helyi változatokkal már az egész nyugati egyházban általánosan használatos. ² Ezen sok helyi változat azért van az e korbéli

¹ Pannonhalmi Szent Benedekrend Története. I. 451. l.

² C. CALLEVAERT: De sacra liturgia universim. Brugis, 1925. 76 l.

liturgiai könyvekben, mert akkor a püspököknek és apátoknak több joguk volt e téren.

Műfaját tekintve a Pray-kódex *sacramentarium*. Sacramentariumoknak nevezzük azokat a liturgikus könyveket, amelyek a misénél és a vele összefüggő szentségek és szentelmények kiszolgálásánál előforduló olyan imádságokat foglalják magukban, melyeket a celebráló püspöknek, illetve papnak egyedül kell mondania.¹ A sacramentariumok lényeges alkotórészét ennek megfelelően az oratiók (a secretákkal és postcommuniókkal együtt), a praefatiók, valamint a canon alkotják, ellenben a lectiók, az evangéliumok és az éneklendő részek hiányoznak belőlük. Mivel tehát a sacramentarium a miséknek csak egy részét foglalta magában, szükség volt más liturgikus könyvekre is, nevezetesen a kórus számára, ez volt az antiphonarius missae, melyet később gradualenak neveznek, a lectiók és evangéliumok felolvasására a lectionarium és evangelionarium szolgált.

Azokat a liturgikus könyveket, melyek a misénél előforduló összes imákat, énekes és olvasandó vagy nem a miséző paptól vagy püspöktől éneklendő részeket is magukban foglalták, *missale plenumoknak* nevezi a liturgiátörténet. Eredetben előbb volt a sacramentarium és csak a X. században fejlődött ki a sacramentariumból a missale plenum v. *plenarium*. Mivel a Pray-kódex rendszeren csak az oratiókat és a praefatiót adja, a többi részt csak ritkán említi, azért sacramentarium. BATTYÁNY Ignác «*Sacramentarium Boldvense*» elnevezése,² mely TOLDYig általános volt, tehát ebben a tekintetben helyes, csak a «*Boldvense*» jelző hibás. A tiszta sacramentariumok és a missale plenumok között számos átmeneti forma van. A Pray-kódexben is van néhány mise, amelyben a sacramentarium jelleggel ellentétben már a lectio és az evangélium is megvan. Ezért már a Pray-kódex sem merőben tiszta sacramentarium.

A középkori misekönyveknek mind a két fajtájára maradt emlékünkhöz az Árpád-korból: a *Pray-k. sacramentarium*, a *német-újvári misekönyv pedig missale plenum*.

¹ EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg im Br. 1896. 359—66. MIHÁLYFI: Nyilvános istentisztelet. 1915. 43.

² Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Tom. I. p. 8.

A középkori missalek az előbb említett szerves részek mellett igen gyakran tartalmaznak olyan részleteket is, amelyek nagyon gyakori részei ugyan ezen liturgiai könyveknek, de szervesen még sem tartoznak hozzájuk. A gyakorlati szükség, az érdeklődés vagy a fontosság azon helyre nézve, ahol a könyveket használták vagy más ok játszhatott közre, hogy néha valósággal meg vannak tömve jegyzetekkel, történeti feljegyzésekkel, necrologokkal, áldásokkal. Aki tanulmányozta a középkori misekönyveket, vagy ismeri LEROQUAIS,¹ EBNER,² KÖCK³ alapvető munkáit, nem fog csodálkozni a Pray-kódex nem szerves részeinek tarka tömegén, mert ott számos analógiát talál. A Pray-kódex is gazdag ilyen részekben.

Midőn ezen részletek forrásait kutatjuk, összetartozóság szempontjából bizonyos csoportokba foglaljuk őket. Munkánkat itt nehezíti az a körülmény is, hogy e régi emlékünkhöz foliálva még máig sincs, tehát lapszámokra nem hivatkozhatunk.

I. *A naptár, az egészségi szabályok és a computus részek.*
A XII. és XIII. században már igen gyakori része a misekönyveknek a *naptár*. Mondhatjuk, hogy ebben az időben már több a naptárral ellátott misekönyv, mint az olyan, mely ezt nélkülözi. Naptárral van ellátva a németújvári misekönyv is, de sajnos, már csak töredéke van meg naptárának. KARÁCSONYI azt állítja, hogy a Pray-k. naptára nem a Pray-kódexszel együtt készült, hanem a somogyvári apátságban készült és a tőlünk később tárgyalandó *Ordinariushoz* tartozott.⁴ Ha nem is fogadnánk el azt, hogy a naptár és misekönyv írásjellege *azonos*, akkor is ellene szólna ennek az állításnak az, hogy sehol sem találunk ordinariust, melyhez naptár is volna mellékelve, másrészt meg az az elvitathatatlan tény, hogy e naptár és sacramentarium között határozott egyöntetűség van. Ha ezen két rész egymástól függetlenül készült volna, itt is tudnánk találni olyan kétféleséget, amelyet a németújvári misekönyvben

¹ V. LEROQUAIS: Les Sacramentaires et les Missels manuscrits des Bibliothèques publiques de France. Paris, 1924. 4 kötet.

² EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. 1896. Freiburg im Br.

³ KÖCK J.: Handschriftliche Missalien in Steiermark. Graz und Wien, 1916.

⁴ Magyar Nyelv. XXI. 229. l.

látunk, hogy pl. a naptárban az eredeti írással benne van Szent László és Szent István királyok ünnepe, de már a misekönyvben Szent László miséje későbbi kézzel van a lapszélre jegyezve, Szent István király miséje meg egyenesen hiányzik. Később az «Ordinarius» tárgyalásánál bővebben szólnunk erről.

A naptárnak sok határozottan tipikus középkori részlete, a naptár után következő computus-részek és természettudományi, csillagászati bejegyzések forrásainak kutatása vezet bennünket a középkor nagy bencés enciklopedistájához, BEDA VENERABILIShez, kinek hatása, műveinek ismerete határozottan kimutatható a Pray-kódexből. De a Pray-kódex nem az egyedüli, melyben BEDA VENERABILIS hatása látszik. Nagyon sok naptár viseli magán BEDA hatásait.

BEDA VENERABILIS, a természettudományoknak nagy mestere, az egész középkorra nagy hatással volt. Felhasználta az előtte élő tudósok munkái közül különösen ISIDORUS HISPALENSIS († 636) műveit, kinek *Liber Etimologiarum* c. munkája lehet az, amelyet a pannonhalmi Szent László-féle összeírás egyszerűen *Isidorumnak* jelez.¹ BEDA VENERABILISnek (674—735) nagy érdeme, hogy a klasszikus görög és római világ természettudományát átszarmasztatta a középkorra. Hatalmas tudásával mestere lett az ifjú germán népeknek, felhasználta és keresztény szellemmel töltötte meg a pogány tudományt és Bonifacius méltán mondotta «Candela Ecclesiae»-nek.² Hatalmas munkáinak sok tudományos nézete átment a középkor felfogásába, tudományos irodalmába, sőt hatása észlelhető még a középkori kolostori szokásokban is. BEDA VENERABILIS munkáival majdnem minden régebbi kolostori könyvtárban találkozunk. Nagy hire és tudása megihlette a középkori tudósokat. BEDA műveit számtalan glosszával látták el és a XII—XIII. században már egész sor olyan munka is forog közkezen, melyekről ma már nehéz megállapítani, hogy ki írta őket, csak azt tudjuk, hogy BEDA nevével vannak ellátva.

A Pray-kódex naptárának szerkezete első tekintetre elárulja azt, hogy BEDA VENERABILISnek *Computus vulgaris seu Ephemeris* c.

¹ Pannonh. Rendtört. I. 591.

² HURTER: *Nomenclator Litterarius*. Oeniponte. 1903. I. 632—633. l.

műve volt nagy részben a forrása. Nem vitatjuk már azt, hogy ezen *Computus* csakugyan BEDA munkája-e. Ez volt a forrása hosszú időn át a külföldi naptáraknak is és különösen a bencés misekönyvekben sokszor megtaláljuk a *Computust* hol tökéletesebb, hol meg tökéletlenebb formában. Kivéve a speciálisan magyar vonatkozású bejegyzéseket és a szentek jegyzékét, melynek természetszerűen másnak kellett lennie naptárunkban, minden alkotórészt megtalálunk BEDÁNÁL.

Ha részekre bontjuk a Pray-kódex naptárát, akkor azt találjuk, hogy alkotó elemei a következők: *numerus aureus*, *littera terminorum*, *littera dominicalis*, a naptári napok minden napra egy vagy több szent ünnepével, az egyházi év ünnepei, a hónapok állatkörjegyét jellemző vers, a szerencsétlen napok jegyzéke versben, a hónap napjainak és holdjainak száma, a nap valamelyik csillagkörbe való belépése, csillagászati bejegyzések, évszakok kezdete, bizonyos nagy egyházi események határozott dátuma, minden hónapnál egészségi szabály, magyar necrolog és történeti bejegyzések.

Hagyjuk máskorra a szentek neveit, ezeknek fejtegetése úgymint illuzórius a *proprium de sanctis* miséinek vizsgálata nélkül. Nem fejtegetjük most a speciálisan magyar tárgyú bejegyzéseket sem, mert ezek hazai eredetűek, csak a többi eddig kényesen elkerült, vagy meg nem értett részeket vesszük szemügyre, különösen az egészségi szabályokat.

Akik eddig a Pray-kódex naptárával foglalkoztak, ezen bejegyzések nagy részét egyszerűen babonának, vagy komolytalan dolgoknak minősítették és még kiadásra sem méltatták. Innen van az, hogy első naptárunkból teljes kiadásunk máig sincs.¹ FEJÉRPATAKY² és PRIKKEK³ azt állítják, hogy a szerencsétlen napok jegyzéke és az egészségi szabályok azon kornak együgyű és babonás tudományáról

¹ A naptárt csonkán, több hibával kiadta KOLLER J.: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*. Pozsony, 1782. I. 389—400. l. A bejegyzések közül válogatva néhány szintén megjelent, de áttekinteni így sem lehet őket. A január és július havit kiadta: OCSKAI: Régi magyar nyelvemlékek. I. LXXVII—LXXVIII. l.; az április és június havit FEJÉRPATAKY: *Figyelő*. III. k. (1877.) 96 l. A november hónapit színes hasonmásban PRIKKEK: *Pannonh. Rendtört.* I. 448. Az augusztus havit SZILÁGYI: *Magyar Nemzet Története*. II. 371.

² *Figyelő*. III. 96.

³ *Pannonh. Rendtört.* I. 449.

adnak felvilágosítást, sőt FEJÉRPATAKY szinte szégyenkezve emlegeti őket. De nem vonták le állításaik következményeit. Vizsgálniok kellett volna, mikor ezen lesújtó ítéletet kimondották, azt, hogy vajjon ezen bejegyzések idegen eredetűek-e, vagy régi magyar népies eredetre mennek vissza. Ha magyar eredetűek, akkor még nagyobb a fontosságuk, mert homályos középkori tudományunkra adnának felvilágosítást, ha pedig idegenek, akkor valamilyen idegen hatásra jellemzők. Különösen az egészségi szabályok volnának fontosak a bennük elsorolt sok növénynév miatt is.

Naptárunkban minden hónap elején két hexameteres verssor tűnik fel (és nem distichon, mint Prikkel mondja). A két sor egymástól teljesen független. Az első sor az illető hónap állatjegyének jellemző foglalatja. Az állatkörökre vonatkozó verseket már BEDA is régieknek mondja és a *Computuson* kívül a *De ratione temporum* c. művében is közli őket.¹ A második sor a szerencsétlen napokat (*Dies Aegyptiaci*) foglalja versben össze. Minden hónapban van két szerencsétlen nap. Ezen napok eredete bizonytalan, de az előbbi versekkel együtt a középkori naptárakban lépten-nyomon előfordulnak. Megvannak már a IV. sz.-ban PHILOCALUS naptárában is.² Megtartásukra már a XII. században tilalmat találunk GRATIANUS *Decretumai*ban,³ de jegyzékük továbbra is, szinte állandóan szerepel a középkori naptárakban. Hogy a Pray-kódex másolója ezeket tudatosan írta le, az is bizonyítja, hogy az egyes szerencsétlen napokat meg is jelölte DE-vel. KOLLER, bizonyára mivel ezen jelzést nem ismerte, áthúzott DG-vel másolta le az említett naptár kiadásában. Ezen szerencsétlen napok emléke egészen a legújabb korig húzódik a nép között, sőt még a művelteknél is. BEDA műveiben két helyen is szerepelnek ezen napok, egyszer a *Computusban*, másodszer meg a *Libellus de mensura horologii*-ben.⁴ A versek azonosak naptárunkéival, hol sorrendjük a következő:

Január

Principium iani sancit tropicus capri cornis
Jani prima dies et septima fine timetur

¹ MIGNE. Patr. Lat. XC. 358. l.

³ Causa XXVI. qu. VII. c. 16.

² MOMMSEN. C. I. L. I. 332. l.

⁴ MIGNE. Patr. Lat. XC. 955. l.

Február

Mense numi (!) in medio solidi stat sidus aquarii
Ast februi quarta est praecedit tertia finem.

Március

Procedunt duplices in marcio tempora pisces.
Martis prima necat cuius sic (de) cuspide quarta est.

Április

Respicis aprilis aries frixee kalendas
Aprilis decima est quindeno a fine minatur

Május

Maius agenorei miratur cornua tauri.
Tercius in maio lupus est et septimus anguis

Június

Junius equatos celo uidet ire laconas.
Junius in decimo, quindeno a fine salutatur.

Július

Solsticio ardentis cancri fert iulius austrum.
Tredecimus iulii decimo innuit ante kalendas.

Augusztus

Augusti mensem leo frigidus igne perurit.
Augusti nepa prima fugat de fine secunda.

Szeptember

Sidere uirgo tuo bachum september opimat.
Tercia septembris uulpis ferit a pede denam.

Október

..... (Első sor hiányzik) .....
Tercius octobris gladium decimo ordine nectit.

November

Scorpius hibernum praeceps iubet ire nouembrem.
Quinta nouembris acus vix tertia mansit in urna.

December

Terminus archa tenens melio sua signat december
Dat duodena cohors. VII. inde decemque decembris.

Mint említettük, ezek a versek a középkori naptárakban léptenyomon előfordulnak. Több ilyent kiadott Köck a stájerországi missalék naptáraiból.¹

¹ Köck J.: Handschriftliche Missalien in Steiermark. U. i. 173—178. l. összefoglalva ezen kérdés irodalma is.

A lapok oldalán minden hónapnál egy-egy egészségi szabályt látunk. Ezek szintén BEDA VENERABILIS *Computus*-ára mennek vissza. Ezek ilyen formában már nagyon ritkán fordulnak elő a naptárakban és a másik Árpád-kori misekönyvünkben sincsenek meg. Ezen egészségi szabályok BEDA megfelelő részleteivel összehasonlítva a következők.

BEDA V. (Computus).¹

PRAY-kódex.

Január.

Mense Januario sanguinem non minuas. Potionem contra offocationem accipe, et electuarium sume; et calicem ex optimo vino plenum ieiunus bibe, propter infusionem sanguinis. Gingiber et reuponticum sume.

Mense Januario nullo modo sanguinem minuas et lectuarium accipias, mane de uino globos III bibe, pocionem accipe ginger bibe et Reuponticum ad solutionem.

Február.

De pollice sanguinem minues, sic tamen ut ante accipias ad deponendum diagridium confectum, et quando hoc es bibiturus, intra in balneum calidum, et cum omnia membra coeperint calefieri, tunc aquam calidam cum vino mixtam bibe: cataplasma capiti imposito, oculos turbulentos sanat. Betas non comedas, quoniam venenum habent.

Mense february de pollice sanguinem minuat.

Március.

Mense Martio dulcimen jejuni comedant, et merum dulce bibant; agramen coctum edant, et raphana confecta: calido balneo usitent, sanguinem non minuant, solutionem non accipiant, quia ipsa solutio frigores generat: potio eorum sit ruta et libystica.

Mense Martio dulce ieiunus comedet et dulce bibe, agrimoniam coctam, radices confectas et assum balneum, sanguinem non minuas, nec solutionem accipias, que solutio febres generat. Pocio sit Ruta et leustico.

¹ MIGNE. Patr. L. XC. 759—786.

Aprilis.

Mense Aprili bonum est sanguinem minuere. Potionem ad solvendum accipere. Carnes recentes comedere. A radicibus abstinere. Sanguinem intercutaneum minuere. Calidis usitare. Dolorem stomachi purgare. Unguento calastico usitare. Potio eorum sit betonica et pipinella; et raphanum manducant: quia tunc nascuntur scabies et caligines. Qui haec custodierit, sanitatem naturalem restaurabit.

Mense aprili bonum est sanguinem minuere. Pocionem ad solutionem accipere, carnes comedere, sanguinem inter cutaneum minuere. Calido usitare. Stomachum purgare, unguento calastico usitare, a radicibus abstinere, que scabiem et puriginem generant. Pocio de uetonica et bibinella accipienda.

Május.

Mense Maio nullum penitus caput comedant; calidum bibant; calidis usitent; caput purgent; venam hepaticam incidant, et potione contra offocationem accipiant; cataplasma capiti imponant, oculos turbulentos sanat, pruriginem mundat, urinam curat; olera frigida esitent: agramma sumant; bibant absynthium, foeniculum et pyretrum et gilganum.

Mense maio nullius animalis caput nec pedes comedat. Calido usita calidum bibe, purgacionem capitis fac uenam epaticam incide, pocionem ad solutionem accipe, cataplasma in capite pone, oculos turbulentos sana, puriginem manduca, urinam cura, balneum usita, olera frigida usita. Pocio absincium et semen funiculi, pocionem ad solutionem accipe et cibus frigidis uti.

Június.

Mense Iunio omnibus diebus mane jejuni, plenum calicem de aqua frigida bibant. Cervisiam, sive (ut nonnulli vocant) Medum, non bibant. Sinapim esitent. Lactucas manducant. Acetum bibere oportet. Et ex herbis, salviam et savinam in potiunculis bibant: quia tunc cerebrum humores producere solet.

Mense iunio cotidie de aqua frigida calicem bibe ieunus, cervisiam¹ nec unum bibas, lac coctum et calidum bibe, lactucas manduca, acetum bibe, sinape usita, saluam et sauinam bibe, quia cerebrum humeros (!) producit.

¹ FEJÉRPATAKY hibásan «cerviliani»-t olvas, ugyancsak a «lactucas . . . bibe» részt kihagyta. Figyelő. III. 96. l.

Julius.

Mense Iulio Venere non usitent. Sanguis non minuatur ullo modo. Potionem non bibant. Rutam et salviā usitent: flores apii et uvae bibant. Plenum calicem de aqua jejuni bibant, propter choleras solvendas.

Mense iulio sanguinem non minuas, pocionem non bibat et Rutam usita, flores apii et flores uve bibe, plenum calicem de aqua frigida ieiunus bibe propter colera soluenda.

Augusztus.

Mense Augusto caules et malas non comedant; agramina comedant; cervisiā minime bibant, et met. Betas non manducent, quia tunc amarae sunt et liquidae, et choleram nigram generant: gilganum bibant.

Mense augusto caules et malas non comedat, grimoniam manducat ceruisiam nec medum bibas. Pulegium ute (!) saluia clara cum parum pibere utere.

Szeptember.

Mense Septembri buccellas lacte infusas jejuni comedant quotidie; et omnia quaevis accipe, quia omnis esca et fructus in hoc tempore confecti sunt. De pollice sanguinem minue. Potio sit agrimonia et apii semen. Porros coctos et crudos comede. Bibe costum et mastice.

Mense septembre buccellas lacte comedat et omnia quaevis accipi possunt, quia omnes fructus in hoc tempore confecti sunt. Lac ieiunus bibat, costo aut grano mastice aut uetonica cum pipere utere.

Október.

Mense Octobri racemos et framustum usitent, quia corpus sanat, et solutionem facit; porros leviter coctos esitent, quia crudi venenum habent, cocti ad antidotum valent. Lac caprinum aut agnilinum jejuni bibe, propter sanguinem dulciandum, et calculum discutiendum, et pulmonem curandum. Bibe cariophyllum et piperum.

Mense octobri racemis utantur et mustum bibe(ant), corpus sanat solucionem facit. Lac caprinum ieiunus bibe propter sanguinem. Potio gariofi(lum) cum pipere et sauina cum sal.

November.

Mense Novembri et Decembri bonum est stadium habere: venam hepaticam incidere, quia tunc temporis omnes humores sunt commoti: a balneis absterneant se, nullum penitus caput comedant: potio eorum sit cinamomum.

Mense novembri de asso balneo absterneat. Pocio cinamomum Ysopum et satureiam pro stomacho utere.

December.

Mense Decembri caules non comedant, quia ex illis sanguis de se venit infusi veneno cauli: spicum Judaicum bibe.

Mense decembri bonum est uenam capitaneum incidere et omnia genera uenarum quia in hoc tempore omnes humeros (!) parati sunt. Pocionem siccam bibe.

December havánál még folytatólagosan egy darab egészségi szabály van, mely azonban nyilván a BEDA-nak tulajdonított *De Phlebotomia*¹ c. művecskéből került ide:

BEDA.

Plures sunt dies Aegyptiaci, in quibus nullo modo nec per ullam necessitatem licet homini vel pecori sanguinem minuere, nec potionem impendere, sed ex his tribus maxime observandi octavo Idus April, illo die lunis, intrante Augusto; illo die lunis, exeunte Decembri; illo die lunis, cum multa diligencia observandum est, quia omnes venae tunc plenae sunt.

PRAY-kódex.

Caue, ut in his tribus diebus sanguine mminuas aut pocionem sumas aut de ansere comedas VIII. Kalendas aprilis die lune exeunte. Decembri die lune exeunte. Tunc enim in homine uene et in pecude nimis sunt plene et ideo mortale periculum est sanguinem minuere.

A naptár vizsgálói általánosan annak régiségére következtettek az ünnepek régi nevéből. Például III. Non. Febr. *Ypapanti dni*. Gyertyaszentelő ünnepének ilyen elnevezése igen gyakori a régi nyu-

¹ MIGNE. P. L. XC. 960 l. Az érvágás középkori gyakorlatáról: L. GOUGAUD. *Revue Mabill.* 14. (1924.) I. és ALBERS: *Consuetudines monasticae*. I—V. kötet, Monte Cassino.

gati naptárakban és egyházi könyvekben. Már régen feltűnt az is, hogy egyes napokhoz bizonyos ó- és újszövetségi bibliai eseményeket fűz. Ezek a dátumok a következők: *Id. Mart. Hic infernus factus est*; *XV. Kal. Apr. primus dies seculi*; *II. Id. Apr. Rupti sunt abyssi*; *VI. Kal. Apr. Resurrectio domini*. Mindezek a bibliai dátumok már nagy hagyományra tekintettek vissza BEDA korában is. Például márc. 27-ére teszi a feltámadás napját a *Fasti Silvii* is.¹ Ilyen dátumokat találunk *Gregorius Turonensis*nél, majd összegyűjtve megvannak BEDA *Computus*ában.

Van azonban naptárunkban egy bejegyzés, melyet még egyik fejtegető sem próbált megmagyarázni, hanem egyszerűen elkerülte, sőt KOLLER egyenesen rosszul is olvasta, pedig ez a hely speciálisan csak BEDA műveiből érthető meg, jóllehet *computus*ában sincs meg egyik kiadásában sem. Július 29-éhez ilyen jegyzet van írva: *Umbra absumitur in merore*. KOLLER ezen helyet így olvassa:² *memore umbra absumitur*. OCSKAI pedig: *umbra absumitur in moerore*.³

Erre a bejegyzésre vonatkozóan eligazít bennünket BEDA *De temporum ratione* című művének XXXI. fejezete, mely az árnyék változásáról tárgyal. Itt a következőket találjuk:⁴ «*RURŪS in Mero insula, quae caput gentis Aethiopum V millibus stadiorum a Syene in amne Nilo habitatur, bis anno absumi umbras sole duodevicesimum Tauri partem et quartam decimam Leonis obtinente*». Ugyanezt mondja Meroe szigetéről BEDA glosszátora *Bridferthus Rameiensis* is, de ő még többet is tud róla.⁵ «*MEROE maxima est omnium insularum, in qua est civitas Syene habens puteum, quem olim philosophi foderunt, volentes probare utrum sol ima illius penetraret, in quem descendentes, viderunt radios solis ima illius meridiano tempore illustrantes, per quod deprehenderunt ipso tempore super ipsum locum consistere solem, 45 scilicet die*». BEDA több helyet is felsorol, ahol elvész bizonyos napokon az árnyék. A Taurus csillagkép 18. napján csakugyan meg van jelölve: *Umbra assumitur in Meroe*. (Migne P. L. XC. 767.) Ezen fönnemlített mondat sem lehet

¹ MOMMSEN. Corp. Inscr. Lat. I. 332—387. I. Március 25: *Christus passus hoc die*, Március 27: *resurrectio*. A naptár 448/49-ben kelt.

² Hist. Episc. Quinqueecl. I. 395.

³ Régi magyar Nyelvmélekek. I. LXXVII. 1.

⁴ MIGNE P. L. XC. 432.

⁵ U. o.

más, mint *umbra absunitur in Meroe*. Csak a dátummal van egy kis baj. Ezen napnak ugyanis a *De ratione temporum* előbb idézett szabálya szerint a Leo csillagkép 14. napjára kellene esnie (júl. 31.) naptárunkban, azonban a 12.-re esik (júl. 29.). Itt valószínű másoláshiba történt. Ez a hely és még több kisebb másoláshiba valószínűvé teszi, hogy a naptár szerkesztője ismerte ugyan BEDÁT, de már egy BEDA alapján készült naptárt vett alapul.

A naptárban szorgalmasan fel vannak jegyezve még az *embolismusok, lunatiok, incensiones lunae, claves quadragesimae, loci concurrentes, solstitia et aequinoctia graecorum et latinorum*, a napkör jegyei, évszakok kezdetei, *Hippokratés* után. Mondanunk sem kell, hogy többkevesebb kis változással *mindezek megvannak Beda Computusában*.

BEDÁNál sehol sem található a hónapok első napjának littera dominicalisára vonatkozó vers, mely későbbi bejegyzés a naptárban. Ugyanis minden hónap elején egy-egy szót találunk, melyek együtt a következő két hexameteres sort adják:

Altitonans Dominus Divina Gerens Bonus Extat
Gratuito Celi (Fe)r(et)¹ Aurea Dona Fideli

Ezen két hexameterben 12 szó van, melyeknek első betűje a hónapok sorrendjében az illető hónap kalendájának littera dominicalisát jelzi. Az első hónap jelszava «Altitonans», tehát ha január vasárnapkal kezdődik, akkor a február és március szerdával kezdődik, mert jelszavuk D, vagyis a negyedik betű az abc-ben. Kódexünk naptára olyan normális esztendő ad naptárában, mely vasárnapkal kezdődik és szépen látható is, hogy minden hónap csakugyan olyan nappal kezdődik, amelyet a vers jelez. Ezen vers alapján könnyen kiszámították, hogy bármelyik hónapnak egy bizonyos napja a hét melyik napjára esik. Az ilyen versek abban az időben az egyháziaknál közkincs voltak.

A fentebb említett részletek bizonyossá teszik, hogy a naptár szerkesztője BEDA naptárát ismerte, de már a naptárnak egyes

¹ A zárójelbe tett betűk nagyjából le vannak vágva és csak kiegészítéssel, más ilyen versekkel összevetve olvashatók. Hasonló versikék: DURANDUS: *Rationale Divinorum Officiorum*. Lib. VIII. cap. V., *Wetzer und Weltes Kirchenlexikon*: «Zeitrechnung».

részei is utalnak arra, hogy a másolónak BEDA *többi művei is rendelkezésre állottak*, vagy tanulta őket. Január hónapnál a *septuagesimára*, februárnál a *quadagesimára*, márciusban pedig a *húsvét napjára* találunk naptári felvilágosítást, mely BEDÁNÁL a *De argumentis lunae* című könyvben található.¹ Az egyes hónapoknál pedig a *regularis*okat látjuk nehezen olvasható írással feljegyezve.²

A későbbi csillagászati részletek BEDÁNAK *De argumentis lunae* és *De embolismo* c. könyveire mennek vissza, ezeknek többé-kevésbé szabad átírásai vagy szóról-szóra való idézései BEDA rendjétől eltérően a következő sorban: táblázat, melyben a következők szerepelnek: azok a napok, amelyeken a quadragesima kezdődik; a hetek száma a napokkal a quadragesimáig; azok a napok, amelyben a húsvétet ünnepeljük; a hetek és napok száma húsvétig; azok a napok, melyeken a pünkösdöt ünnepeljük; a hetek száma a napokkal pünkösdötől ad nativitatem s. Joannis.³ Majd a következő lapon a «Cyculus magnus Dionysianus» következik. A következő lapon a következők szerepelnek:

AUREUS numerus, Claves terminorum, Terminus LXX.-ae, Regulares, qui iniunguntur cum concurrentibus, Regulares, qui iniunguntur cum epactis, Regulares ad lunam inveniendam, De concurrentibus. Ezen részek más, hosszabb formában együtt vannak Bedánál.⁴

Azután versekbe foglalva *Versus Angelici* címen azon verseket írja le, melyekkel meg lehet jegyezni a húsvéti határnapok tizenegyedik holdját. Ezen versek (19 sor) *szószzerinti citátumok* BEDÁBÓL, a magyarázat pedig csak rövid átírás. Angyali verseknek azért nevezték őket, mert az Isten leküldötte angyalát szent Pachomiusnak, aki őt arra kérte, hogy közölné vele biztosan a húsvét ünnepelésének idejét. A leküldött angyal a legenda szerint ezen versekben közölte vele a kívánt szabályokat.⁵

¹ MIGNE. XC. 716, De sedibus terminorum.

² MIGNE. P. L. XC. 800 l. De embolismo.

³ Hasonló szerkezetű táblázat BEDA i. m. 715. l. Természetesen a táblázat nem azt foglalja magában, hogy valamelyik évben mikorra estek az ünnepek, hanem, hogy általában milyen terminusokra *eshetnek*.

⁴ U. o. 709—751.

⁵ U. o. 707. és 802. l.

A versek utáni lapon az *embolismusok* következnek, szabad átírásban rövidítve és végül a húsvéti táblák, melyek abban különböznek a később előforduló húsvéti tábláktól szerkezetben, hogy a terminusokra eső szentek napjai is előfordulnak benne. Nem ismeretlen dolog, hogy a pozsonyi kis krónika néven emlegetett évjegyzetek végén «*De natura infantum*» kezdettel az ember ereire és csontjaira, a kis gyermekek születésére vonatkozó jegyzetek, majd a verses tizparancsolat foglalnak helyet. Hogy könnyebben emlékezetben lehessen tartani, a középkor mindent versbe foglalt és ilyen tizparancsolatot sokszor találunk, a többi pedig a BEDÁnak tulajdonított *De natura infantium libellus* c. művecskéből való kis töredék.¹ E kis töredék tükördarab a középkori lélekből, mely nagyon egyszerűen, naivul gondolta megoldhatni az élet nagy problémáit és mindenben jelképet, előjelet látott.

Beda Ven.

De nativitate infantium libellus.

Omnia corporis ossa sunt
quadraginta unum et ducenta...Omnes nervi pares atque im-
pares sunt triginta...Die Dominica hora diurna,
sive nocturna, qui natus fuerit,
magnus erit et splendidus.

Feria secunda fortis erit.

Feria tertia, cupidus erit, de
ferro moritur.Feria quarta, tractator regni
erit.Feria quinta, affabilis erit et
honorificus.Feria sexta, rivalis erit et mul-
tum luxuriosus.

Sabbato raro utilis erit.

Pray kódex.

De natura infantum.

Ossa hominum sunt CCXIX.

et vene CCCCXLI.

Die Dominica qui natus fuerit,
magnus erit et splendidus.

Feria II. fortis erit.

et Feria III. cupidus erit, et de
ferro morietur.

Feria IIII. tractator regni erit.

Feria V. effabilis erit et hono-
rificus.Feria VI. uitalis et multum
luxuriosus

Sabato raro uitalis erit.

Mivel a fentebb említett és részben közölt töredékek sok lectio varianst, eltérést tartalmaznak, valószínűnek tartjuk, hogy a Pray-kódex bejegyzői — mert ezen részek több kéztől származnak —

¹ MIGNE. P. L. XC. 959—960. l.

vagy csak emlékezetből és megrövidítve írták be az említett részletet, vagy valamilyen átdolgozott kiadást használtak, hiszen említettük már, hogy BEDA műveit többen glosszákkal látták el, sőt egyesek ki is bővítették. Mindegyik eshetőség lehetséges együtt is, de határozott adatunk van arra, hogy már a glosszák is megérkeztek a Pray-kódex idejében hazánkba. A hazai canonok 7. lapján a bejegyző az állatkörök nevének allegorikus magyarázatát foglalja össze ilyen formában:

Signum aquarum quare? Quia Johannes baptista in Jordane dominum baptizavit.

Signum arietis quare? Quia Abraham arietem obtulit pro filio suo ysaac.

Signum tauri quare? Quia Jacob sicut taurus cum angelo luctatus est.

Signum gemini quare? Quia Adam et Eva uno corpore facti sunt ambo in paradiso.

Signum cancri quare? Quia Jacob¹ patriarcha cancerus fuit et claudus.

Signum leonis quare? Quia Daniel propheta in lacum leonum missus fuit.

Signum virginis quare? Quia uirgo Maria salvatorem peperit et post partum uirgo p. (ermansit).

Signum libre quare? Quia Judas schariotes pretio vendidit Christum et pensatus est.

Signum scorpionis quare? Quia pharao rex pro duricia cordis sui mersus est in mari cum exercitu suo.

Signum sagittarii quare? Quia David rex semper bellator fuit.

Signum capricorni quare? Quia Esau pro cupiditate venacionis amisit benedictionem patris.

Ezen magyarázat sehol sem található BEDA VENERABILIS műveiben. Megvan azonban BRIDFERTHUS RAMESIENSIS tudós angol bencés glosszáiban, melyeket BEDA *De temporum ratione* c. művéhez írt.² BRIDFERTHUS sz. Dunstan kortársa és barátja, 980 körül fejtett ki termékeny munkásságot. Ezen hely bizonyága szerint a Pray-kódex bejegyzője a BRIDFERTHUS-féle glosszákkal ellátott kiadásból is meríthette tudását. Különösnek kell tartanunk, hogy minden magyarázat előtt kérdést tesz fel, melyre azután megfelel. BRIDFERTHUS ezt nem

¹ MIGNE. P. L. XC. 361. 1. Job propheta.

² MIGNE P. L. XC. 361. 1.

így teszi, hanem csak egymás után elsorolja a magyarázatokat. Ez a kérdésekkel tarkított magyarázat a középkori didaktika bélyegét hordja magán. Könnyebbség végett több munkáját már maga BEDA is kérdésekbe foglalta. A középkori tanulásnak egyik fő követelménye és ereje volt a világos kérdés és rövid egyszerű felelet. Ezen kis kérdésekben mintegy megelevenedik előttünk a módszer, ahogyan kéziratunk korában a tudományokat tanították. Úgy hisszük, hogy itt a bejegyző kissé elárulta magát. Azért írta ezeket így, mert ő is így tanulta. Későbbi tárgyalásunkban is lesznek részletek, melyek megerősítik azt, hogy a Pray-kódex használatának helyén tanulás vagy tanítás folyt.

Nagyon eltér BEDA rövid összefoglalásától a csillagképek magyarázata után következő szerencsétlen napok jegyzéke: *Isti sunt dies, in quibus non exeas, non causas quaeras, non plantes, aut non animalia domites, non metes, non vindemias, non sanguinem minuas, quia nocent. Infans si natus fuerit, mala morte morietur.*

epiphanie   emerenciane   purificacio
III Non. ian VIII idus ian   V kal. Fbr.   XIII febr. III Non (febr)¹

Mathie   Simplici   Annunciatio   Niceti
VI Kal Marci   Sene non Mai   VIII K. Apr.   III Non, April

Petri diacon.   Gabini   Athanasii   Puchrimi (sic)   Valentinus
XV. K. M.   XI. K. Mai   VI. N. Mai   III idus Mai   XII Kal. Junii

Eutropii   Primi et feliciani   Aurei et Justine   Nonati conf.   Marie Magd
VI. K. Junii   V. Id. Junii   XVI Julii   XII K. Julii   XI K. Au.

Ermolau   Stephani pp.   Stephani r.
VI K. Aug   III Augti   XIII K. Septemb

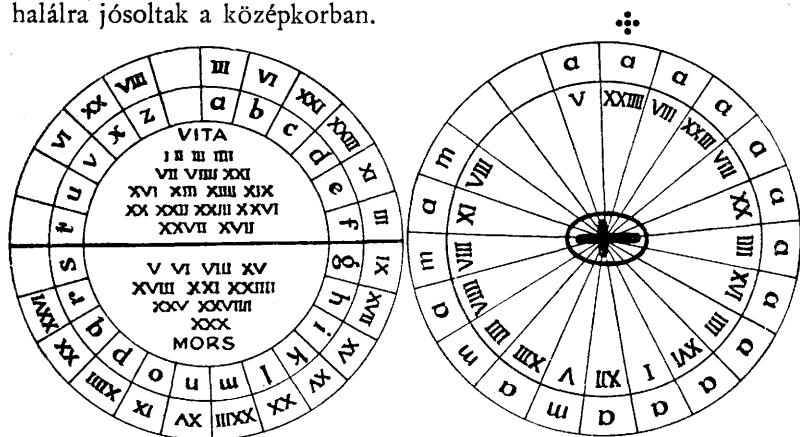
Tudjuk, hogy a dátumok milyen könnyen megromlottak a másolásokban, de még ez sem magyarázza a sokkal több napot, melyet itt találunk. Hasonlót találunk BEDÁNÁL² is, sőt ilyen jegyzék még később is található naptárainkban és a nép között még napjainkban is.

Ugyancsak nehéz magyarázatát adni két köralakú ábrának is, melyek közül az első jósló kör. Ennek akar magyarázata lenni a két kör után álló jegyzet is, mely a *spera pictagore philosophi*-nek

¹ febr. levágva.

² MIGNE. P. L. XC. 955-, 959—62. l.

ratióját adja. Úgy hisszük, alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az első a BEDA-nak tulajdonított *De divinatione mortis et vitae*¹ c. művecskében levő ábrának egyszerűbb formáját adja, mellyel az életre és halálra jósoltak a középkorban.

Az ábra baloldalán a számokat a bekötéskor levágták.

A két körhöz a következő nehézkes szűkszavú magyarázatot fűzi: Ratio spere pictagore philosophi, quam apuleus discripsit. De quacunq; re scire uolueris, ut puta de egrotantibus, qua die incubuerint et eo die quando tota speram scriptas cum suo numero et sic in unum collige et per XXX diuide et quot remanserint respice in spera. Si sursum inueneris uiuet, si deorsum, morietur. Similiter de omni re, de quo scire uolueris.

Ugyancsak bővebb magyarázat nélkül kell hagynunk a magyar zsinati határozatok 6. lapján levő azon három hexameteres sort, mely bizonyára valamelyik theologiai szabályt akarja megrögzíteni:

IX	VII	X	VIII	VII	IX	VIII
In	Grauibus	Causis	Hostis	Graui	Justior	Heres
XI	IX	VII	X	VIII	VII	
Laudatur	Jus	Gratia	Karis	Hoste	Grauando	
X	VIII	VI	IX	VIII	X	
Crudelis	Homines	Furor	Incitat	Hoste	Karentes	

A fentebb felsorakoztatott részletek, mint láttuk, igen csekély kivétellel BEDA VENERABILIS munkáiban lelik forrásaikat. Kaleidoszkopikus tarkaságban elszórtan találhatók meg a Pray-kódexben.

¹ U. o. 963—4. l.

Épen ez az elszórtság és az egymástól elütő többféle kézírás zárja ki azt, hogy esetleg egy ilyen szerkezetű könyvet másoltak volna le a misekönyv használói. A naptár egészségi szabályai és sok más bejegyzése is később kerültek a naptárba. Beírták, mert érdekelte őket és tudták őket. A sok kis részlet, érdekes lectio variánsok élénk bizonyosága annak, hogy BEDA műveit nálunk is szorgalmasan forgatták. Külföldi iskolákban jeles mesterek tanították, a kolostorokban bőven másolták és jegyzetekkel látták el a *Candela Ecclesiae* műveit és már hozzánk is elérkezett egy ilyen magyarázat kis részlete. A germán népek nagy mestere a tér és időbeli nagy távolság ellenére is eljutott hozzánk. Művei bizonyos kultúrközösséget hoztak létre közöttünk és a nyugat között. A középkori észjárásba általa beleilleszkedtek a tanult magyarok is. Bizonyára csak a mostoha magyar viszonyok az okai annak, hogy művei nálunk nincsenek meg. Használóik között először a bencészekre kell gondolnunk, mert BEDA egyik leghíresebb tudósa a bencés középkornak, ki nagy hatással volt a közoktatás újjászervezőjére ALCUINUSRA és megérte azt, hogy homiliáit még életében olvasták a bencés kolostorokban.

Mindaz, amit BEDA műveiben találunk egyrészt még ókori hagyomány a latin és görög tudományból, másrészt pedig középkori szellemi termék. Sok tudományos csillagászati, történelmi megállapítását még ma is vallja a tudomány. Ha valaki mégis babonának, középkori sötétségnek bélyegezné, annak ezen ítéletet sokszorosan erősebben kell kimondania a hosszú évszázadokkal később élő írókra is, köztük a magyar tudomány egyik értékének hirdetett APÁCZAI CSERI JÁNOSRA. A tudományok poetikus hajnalhasadása volt a BEDA után következő tudományos irodalom, melyben a középkori ember misztikus után való vonzódása és tapasztaláson alapuló tudása a képzelet tüzeben egygyé olvad.

Nem mernénk állítani, hogy BEDA a magyar középkorban használt auctor volt, ha más nyomokat is nem látnánk. A középkori naptárakban találunk más nyomokat is. Egyik 1462-ben kelt erdélyi breviariumunk naptára szintén szokatlanul bőven citál belőle.¹ Ebből

¹ A németújvári ferencrendi kolostor könyvtárában. Kiállítási jelzése: $\frac{942}{295}$.

a forrásból fakadt a sok népies babonával megterhelt egészségi és csillagászati szabály még a XVI. és XVII. sz. naptáraiban is és a tudomány világánál természetszerűen sodródtak ezek a babonák a ponyvafüzetekbe.

Ismételjük, nem vitatjuk azt, hogy a hivatkozott művek BEDÁ-ól származnak-e. Sok adat van arra, hogy ezek csak az ő nevével kerültek forgalomba és némiképen az ő gondolatvilágának jellegét viselik magukon, de több méltatlan hozzá és nagy idő választja el korától. De mivel az ő nevével szerepelnek, azért neve alatt említettük mi is őket.

2. *A latin csízió.* A numerus aureusra vonatkozó versek mellett a hazai zsinati határozatok ívének 8. lapján egy apró betűkkel írt csízió foglal helyet, mely a legrégebb magyar vonatkozású ilyen-fajta mű és a külföldiek között is a régebbiek közé tartozik. Mind a tizenkét hónap megvan benne és meglehetősen pontosan a megfelelő számú szótagra esik a jelzett ünnep. Aug. hónapra csak 29 nap van jelezve ugyan, de egyébként itt is pontos volt minden dátum. A Pray-kódex naptárával és az idegen csíziókkal való összevetés elárulja, hogy ez nem készülhetett nálunk vagy a naptár alapján.

A naptártól a következő fontosabb eltérések vannak benne: Arnulfus a csízióban helyesen júl. 18-ára esik, a naptárban pedig 12-ére; a naptárban hiányzik május 15-én Sophia, ami a csízióban megvan; a naptárban szokatlanul ápr. 24-én van Adalbert, a csízióban 23-án stb. Másrészt a külföldi csíziókkal igen nagy az egyezése. Azonban ebben a formájában mégis érdekes ez a csízió, mert benne vannak a magyar szentek ünnepei is, tehát az idegen alakot igen ügyesen átformálták úgy, hogy a vers is megmaradt és az ünnep is a megfelelő helyre került. Magyar vonatkozásai a következők: ápr. 23. *Al* = *Adalbert*, jun. 27. *Ladi* = *Ladislaus*, aug. 20. *regis* = *Szent István király*; szept. 24. *gerar* = *Szent Gellért*; nov. 6. *adal* = *Translatio s. Adalberti*. Ezekkel a magyar szentekkel a külföldi eredetű csíziót az átalakító mintegy magyarrá tette, épúgy bántak vele más nemzetek naptárírói is.

A csíziók keletkezési idejének eldöntésére vonatkozólag PICKEL

szerint négy szentnek a neve fontos különösebben: ¹ I. Erzsébet, nov. 19. szent 1235), Ferenc (okt. 4. szent 1228), Julianna (febr. 16. szent 1208), Tamás (dec. 29. szent 1173). E négy nevet a legkorábbi csíziók közül csak három nem ismeri: 1. a BICKELL-féle szent Erzsébetet nem ismeri, tehát a 1228—1235 közötti időből való; 2. a HALTAUS-féle sem szent Ferencet, sem szent Erzsébetet nem ismeri, tehát 1208 és 1228 között készülhetett, végre 3. a BEHAM-féle, amely csak szent Tamást ismeri 1173—1208 keletkezhetett.

A mi csízióink szent Juliannát és szent Tamást ismeri, ugyancsak a Tamásnál későbbi szent Lászlót is belefoglalja, tehát ha PICKEL okoskodása helyes, a mi csízióink 1208 és 1228 között készült és forrása egy HALTAUS-féle formára megy vissza. Ezen időközben történt magyar vonatkozású átalakítása is, mert a másik két szent nem került bele, pedig feltételezhetnénk, hogy később az átalakító beleszerkeszthette volna, mert hiszen a naptárba is bejegyezte szent Ferenc és szent Erzsébet napját. Ezzel, a magyar szenteket és néhány más részt kivéve, azonos. Ugyancsak nagy a hasonlósága a Chytraeus-félével is.²

Jelen közlésünkben a Pray-kódex csíziójánál a hónapokat külön megjelöltük, az egyes szótagokat, melyek valamely ünnep nevét rejtik magukban, könnyebbség végett számokkal jegyeztük meg, melyek az ünnep napját adják. Egyébként a csíziót teljes szövegében közöljük változtatás nélkül.

Január³

1	6	13	14	16														
K	Ci.	si.	o.	ia.	nus.	e.	piph.	si.	bi.	uen.	di.	cat	oc.	fe.	li.	mar.	cel.	
18	20	21	22	24	25													
Pris.	ca.	fab.	ag.	uin.	cen.	thim.	pau.	lus.	no.	bi.	le.	lu.	men.					

¹ L. HEINRICH G.: Egy. Phil. Közl. III. 537—554, IV. 141—8 s. kk. A magyar csíziókra Magy. Nyelv. XIV. 133—139. u. i. a kérdés rövid irodalma és u. i. 184—187.

² Megjelent az ERSCH-GRUBER-féle Encyclopaedie 17. Theil. 296—298. l.

³ A felvett szentek és ünnepek teljes nevei a napokkal együtt:

Január: 1. Circumcisio Domini; 6. Epiphania; 13. Octava Epiph.; 14. Felix cf.; 16. Marcellus; 18. Prisca; 20. Fabianus et Sebastianus; 21. Agnes; 22. Vincentius; 24. Timotheus; 25. Conversio Pauli.

Február

K Bri. pur. bla. sus. agath. fe. bru. o. sco. las. ti. ca ualent.
 16 22 24
 Ju. li. con. iun. ge tunc pe. trum. ma. thiam. in. de.

Március

K Mar. ci. us. A. dri. a. per de. co. ra. tur gre. go. ri. o. que.
 17 21 25
 Ger. trud. ab. ba. be. ne. iunc. ta. ma. ri. a ge. ni. tri. ce.

Április

K A. pril. in am. bro. sij fes. tis. o. uat. at. que ti. bur. ci.
 18 23 24 25 28
 Et ua. ler. sanc. ti. que Al. ge. mar. ci. que ui. ta. lis.

Május

K Phil. lip. crux. flo. goth. io. an. uic. nic. e. pi. ne. ser. et soph.
 25 31
 Ma. ius. in. hac. se. ri. e. te. net. ur. ban. in. pe. de. tres. can.

Június

K Nic. cel. li. ne. bo. ni dat. med. pri. mi. bar cir. ri nj.
 15 18 19 21 24 26 27 29 30
 Vi. ce. que. mar. pro. tas. al. sanc. ti. io. a. io. ladi pe. pau.

Február: 1. Brigida; 2. Purificatio B. M. V.; 3. Blasius; 5. Agatha
 10. Scholastica; 14. Valentinus; 16. Julianna; 22. Kathedra S. Petri; 24
 Mathias.

Március: 4. Hadrianus; 7. Perpetua et Felicitas; 12. Gregorius; 17
 Gertrudis; 21. Benedictus abbas; 25. Mariae Annuntiatio.

Április: 4. Ambrosius; 14. Tiburtius; 18. Valerius; 23. Adalbertus;
 24. Georgius; 25. Marcus; 28. Vitalis.

Május: 2. Philippus et Jacobus; 3. Inventio S. Crucis; 4. Florianus
 5. Gotthardus; 6. Joannes a. Port.; 8. Victor; 9. nic?; 10. Epimachus; 12.
 Nereus; 13. Servatius; 15. Sophia; 25. Urbanus; 31. Cantius, Cantianus
 Cantianilla.

Június: 1. Nicomedes; 2. Marcellinus; 5. Bonifacius; 8. Medardus; 9
 Primus; 11. Barnabas; 12. Cirinus; 15. Vitus et Modestus; 18. Marcus et
 Marcellinus; 19. Protasus et Gervasius; 21. Albanus; 24. Joannes Bapt. Nativ.;
 26. Joannes et Paulus; 27. Ladislaus; 29. Petrus et Paulus; 30. Paulus,
 commemoratio.

Július

K Oc. pro. cess. o. dol. oc. et qui. li. fra. be. ne. mar. gar. ap. ost. al.
 18 Ar. nul. fus. prax. mag. ap. cris ia. co. dor. pa. sim. ab. ger.

Augusztus

K Pe. steph. steph. pro. tho. sixt. aff. ci. ri. lau. ti. bur. ip. eus.
 15 Sump. ci. o. gap. mag. re. gis. thi. mo. bar. tho. lo. ruf. au. col... s

Szeptember

K E. gi. di. um. sep. ha. bet. mar. gor. gon. proth. ia. ci. crux. nic.
 16 Eu. lam. ber. te. que. math. mau. ri. ge. rar. et. da. ue. mich. ie.

Október

K Re. mi. sub. oc. to. bre. mar. cus. di. ger. ar. te. que. ca. lixt.
 16 Gal. le. lu. cas. fel. und. se. se. ue. cris. de. me. si. mo. nis. quin.

Július: 1. Octava S. Joannis Bapt.; 2. Processus et Mart.; 4. Udalricus. (Odolricus l. KNAUZ: Kortan 280 l.); 6. Octava Apost.; 8. Kilianus; 10. Septem fratrum; 11. Benedicti Translatio; 13. Margaretha; 15. Divisio Apostolorum; 18. Arnulfus; 21. Praxedis; 22. Magdalena; 23. Apollinaris; 24. Christina; 25. Jacobus; 27. VII Dormientium; 28. Pantaleon; 29. Simplicius; 30. Abdon et Sen.; 31. Germanus.

Augusztus: 1. Petri ad vincula; 2. Stephanus papa; 3. Stephanus protom. Inventio; 6. Sixtus; 7. Afra; 8. Ciriacus; 10. Laurentius; 11. Tiburtius; 13. Hippolitus; 14. Eusebius; 15. Assumptio. B. M. V.; 18. Agapitus; 19. Magnus; 20. S. Stephanus rex; 22. Timotheus; 24. Bartholomaeus; 27. Rufus; 28. Augustinus; 29. Decollatio S. Joannis.

Szeptember: 1. Aegidius; 8. Nativitas B. Mariae V.; 11. Protus et Hyacinthus; 14. Exaltatio S. Crucis; 15. Nicomedes; 16. Eufemia; 17. Lambertus; 21. Matthaes; 22. Mauritius; 24. Gerardus, depositio et passio; 27. Damianus; 28. Venceslaus; 29. Michael; 30. Hieronimus.

Október: 1. Remigius; 7. Marcus; 9. Dionysius; 10. Gereó; 11. Andronicus; 14. Calixtus; 16. Gallus; 18. Lucas; 20. Felicianus; 21. Undecim milia; 22. Severus; 23. Severinus; 25. Crispinus et Crispinianus; 26. Demetrius; 28. Simon; 31. Quintinus.

November

K Om. ne. no. uem. hen. ad. al. co. theo. o. mar. tin. bricti. us oth
 Suc. ce. dunt. il. li. ce. cle. gri. ka. the. ri. na sat. an.

December

K De. cem. ber. bar. ba. ni. co. con. cep. et. da. ma. lu. ci. a.
 Sanc. tus. ab. in. de. Tho. mas. mo. do. nat. steph. io. pu tho. me. Sil.

3. *Kérdésekben összefoglalt misemagyarázat.* VII. Gergely pápa nagy reformmozgalmaival kapcsolatban a Karolingok után ellanyhult liturgikus irodalom ismét új lendületet kapott. A XI. századtól kezdve többen kezdik fejtegetni az egyház szertartásait, de különösen a szentmise-áldozatot, hogy a papság megértse és méltóan ünnepelhesse. A XIII. századig több allegorikus *expositio missae*-t ismerünk, melyeknek célja az, hogy a készülő növendékpapság bennük kateketikus formában megtalálja a mise magyarázatát. Ilyen misemagyarázat több misekönyvben is található.¹ A liturgikus tanulást segítette elő a *Liber Quarenek* nevezett kis könyvecske is, mely igen el volt terjedve a középkorban.²

Csak kora hatását és gondolatvilágát mutatja a Pray-kódex is, mely szintén ilyen kérdező alakban előadott allegorikus misemagyarázatot rejt magában. Ennek teljesen megfelelő mintáját megtalálnunk még nem sikerült, tartalomban legjobban megközelíti a GERBERTŐL³

November: 1. Omnium Sanctorum; 5. Henricus (Emericus); 6. Adalberti Translatio; 8. Quattuor Coronatorum; 9. Theodorus; 11. Martinus; 13. Briccius; 16. Othmarus; 22. Cecilia; 23. Clemens; 24. Chrisogonus; 25. Katherina; 29. Saturninus; 30. Andreas.

December: 4. Barbara; 6. Nicolaus; 8. Conceptio B. M. V.; 11. Damasus; 13. Lucia; 21. Thomas; 25. Nativitas Domini; 26. Stephanus; 27. Joannes; 28. Pueri innocentes; 29. Thomas; 31. Silvester.

¹ L. FRANZ: Die Messe im deutschen Mittelalter. 407—414. etc.

² U. o. 412.

³ GERBERT M.: Monumenta Veteris Liturgiae Alamannicae. MDCLXXIX. II. 149—150 l.

egy zürichi missaleből közölt részletet, alakban pedig a FRANZTÓL¹ közölt szemelvényeket.

Ez a kérdező formájú kis összefoglaló művecske egyszersmind egyik legrégebb emléke a magyar didaktikának, mert mutatja a formát, amelyben az egyházi és világi tudományt a kolostori és káptalani iskolákban közölték. Szövege a következő:

Dic mihi introitus misse quid significat? R. Patriarcharum Prophetarum preconia. — Versus vero, qui cantantur quid significant? R. Adventum Christi. — Gloria patri quid? R. Unitatem patris et filii et spiritus sancti. — Kyrieleison quid? R. Diuinam excellentiam patris. — Christe eleison quid? R. passionem Christi. — Kyrieleison quid? R. Natiuitatem Christi. — Quare tunc ponuntur candelae de manibus accolitorum? R. Quia Christus lucem fingens uenit ad prophetas. Gloria in excelsis Deo quid? R. Angelicam laudem. — Chorus quare gloria in excelsis simul cantat? R. Ob multitudinem angelorum, qui adnunciant dominum natum. — Oratio quid? R. Celestia dona. — Collecte quid? R. Congregationem populi in unum. — Epistola quid? R. Johannis predicationem. — Graduale quid? R. Wocacionem. — Alleluia quid? R. Laudem dei patris. Alleluia tribus modis interpretatur Al idest laus tibi, benedicte, Le laus tibi eterne, lu laus tibi lux lucis, ia Laus tibi illuminacio lucis Al passus, le ligatus, Lu crucifixus ia Resurrexit, Alle pater lu filius ia spiritus sanctus. — Euangelium quid significat? R. Christi predicationem. — Due candelae quid significant? R. Moysen et Helyam. — Thuribulum quid significat? R. Corpus Christi. Fumus quid? R. Oracionem sanctorum. — Quare baculi ponuntur de manibus, cum euangelium legitur? R. Quia caput Christi iudei percuciebant arundine. — Credo in unum deum quid? R. Populi credulitatem. — Offertorium quid? R. Pueros, qui obuiam domino processerunt. — Habere quid? R. Crucem Christi. — Patena quid? R. Sepulchrum Christi. — Corporale quid? R. Testem resurrectionis eiusdem. Cur diaconus cum presbitero calicem exaltat? R. Quia ioseph deposuit corpus domini de ligno et posuit illud in monumento. — Quam obrem corpus domini permanet super altare, donec impleantur III-es oraciones, Secreta et Te igitur et oracio dominica? R. Quia corpus domini III dies iacuit in sepulchro. — Quid est, quod subdiaconus interim pathenam tenet? R. Quia nichodemus ferebat mirram et aloes et cetera. — Quare presbiter panem mittit in calicem crucem faciendo et dicendo? R. Pax domini et cetera. — Pax domini et cetera. R. Quia anima Christi ad corpus suum fuit reuersa. — Osculum quid significat? R. Pacem Christi, quam dedit discipulis suis, Post resurrectionem suam oblaturum. Fractio quid? R. Quid fecit dominus in emaus duobus discipulis? — Quid diaconus clamat Ite missa est? R. Ac si diceret:

¹ FRANZ: i. m. 410—412. l.

Ite, quia oblatio uestra pro uobis transmissa est ad dominum et per angelos in conspectu eius portata. — Deo gratias. Clamantem populum significat. Apostolos adorantes dominum ascendentes Hierosolimam et reuertentes laudando deum.

Ez a misemagyarázat igen érdekes a mise szertartásának történetére. Az offertoriumnál megőrizte az egykori körmenetjellegét, midőn ki-ki följánlott valamit. Azok a botok (baculi), melyeket az evangelium olvasásakor le kellett tenni, nem az egyházi felszereléshez tartoztak. Mivel a középkori templomokban rendesen nem voltak padok, azért az Ordo Romanus II. megengedi,¹ hogy a hívek a templomban botra támaszkodhassanak. De ezen botokat az evangeliumkor félre kellett a híveknek tenniök, annak emlékére, hogy a zsidók botokkal támadtak az Üdvözítőre és náddal verték. Hogy a magyar középkorban voltak-e a templomokban padok, azt ebből eldönteni nehéz, mert ez a magyarázat külföldi eredetűnek látszik. A külföldi analógiák azt bizonyítják, hogy a legkorábbi időkben nálunk sem voltak padok a templomokban.

Ezen misemagyarázat a következő kis *Alcuinus*-részlettel együtt egy kéz írása.

4. *Alcuinus-részlet*. A kérdező formában előadott misemagyarázat után egy tipikusan középkori mű töredéke következik ugyanazon kéz írásával. Ez a kis részlet a VIII. század világhíres pedagógusának, *ALCUINUS*nak *Pipini Regalis et Nobilissimi iuuenis Disputatio cum Albino Scholastico* (Pipinnek a nemes és királyi ifjúnak vitatkozása tanítójával Albinussal) c. művéből való. «Ez a kis párbeszéd feltárja a középkori embernek előszeretetét minden iránt, ami ötletes, elmés, rejtvénytyszerű.»² A középkori pedagógiának értékes emléke, egyúttal tükre a játszi poétikus korszellemnek. Ránk, magyarokra pedig azért is fontos ez a rész, mert figyelmeztető emlék arra, hogy ha nem maradtak is meg középkori pedagógiai könyveink, mégsem szabad kétségbe vonnunk, hogy ne lettek volna meg nálunk is a külföld nagy mesterei. A mi jó magistereink bőven tanulták és bizonyára tanították is őket s akit annyira érdekelt a mű, hogy még a

¹ MIGNE. Patr. Lat. LXXVIII. 972. l. BATIFFOL: Leçons sur La Messe. Paris, 1923⁹. 137. l.

² FINÁCZY: A középkori nevelés története. 1914. 140. l.

misekönyvbe is beírta egy részét, biztosra vehetjük, hogy tanította is azokkal a gyermekekkel, akikről többször történik említés a Pray-kódex többi részében. A magyar bencéseknek is épúgy voltak előkelő tanítványaik, mint ALCUINUSnak a *Schola Palatii*ben.

Kódexünk helyesírásában ez a rész a következő:¹

Quid est annus? — R. Quadriga mundi. — Quis ducit eam? Nox dies, frigus et calor et auriga eius sol et luna. — Quot habet palacia? XII. — Quot praetores? XII. Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpius, Sagittarius, Capricornus, Aquarius, Pisces. — Inter (rogatio) Magister, timeo alcius ire. R. Quis te ducit in altum? Curiositas. — Int. Si times, descendamus, sequar, quocunque ieris. — Int. Si scirem, quid esset nauis, praepararem tibi uenires adme. R. Nauis est domus erratica, ubi ospicium est uiatorum sine vestigiis uicini arene. — Quid est arena? murus terre et herba uestis terre. — Holera vero? amica medicorum, laus cocorum.

Quid est, quod amara dulcia facit? Fames et lucrum hominem lassum facit. — Quid est vigilanti somnus? Spes. Quid est spes? (tévedésből ismételve). Refrigerium laboris. Dubius euentus. — Quid est amicitia? Equalitas animorum, fides ignate rei et mirande certitudo.

5. *A Libellus*. A magyar zsinati határozatokban említés történik egy libellusról, melyről a zsinat ezt határozza: «Ordo diuinarum officiorum et a ieiuniorum secundum libellum, quem collaudauimus ab omnibus teneatur». Ezen «libellus» nem lehet más, mint az a mű, amely benne van a Pray-kódexben és két íven át a misét, az officiumok és bűjtök rendjét tárgyalja. Ezt a művet rendelte el irányadónak a zsinat. Az egyik íven a miserend előtt meg is van nevezve a mű: «Incipit libellus in ordine Romano». A zsinati határozatok és ezen művecske tehát egymásra vonatkoznak és összefüggésben vannak.

Mielőtt a műről magáról tárgyalnánk, először tisztába kell jönnünk elnevezésével. *Libellus* elnevezésen értették a korai középkorban azon liturgiai könyveket, melyek az egész misét a canonical egy lectioval és egy-egy evangéliumot foglalták magukban a

¹ A mű megjelent Migne P. L. 101. 795. C. — 980. B. Főbb részeit kitűnő fordításban adja FINÁCZY E.: A középkori nevelés története. 139—143. Az itt közölt kis töredék fordítását l. u. i. 142. l.

proprium de tempore és a proprium de sanctis nélkül és ezen könyvet a napi kismisék mondására lehetett használni.¹ EBNER véleménye szerint ezen privát misemondásra szánt libellusnak szolgáltatták az átmenetet a missale plenumokhoz.² Mivel azonban a Pray-kódex libellusában sem lectio, sem evangelium, sem pedig semmiféle mise nincs, a libellus szónak ezen jelentése nem illik rá.

Volt azonban a libellus szónak olyan használata is, amellyel egyszerűen *Ordo Romanus*t akartak jelezni. Ilyen értelemben mondja AMALARIUS Romanus libellusnak az *Ordo Romanus II*-t.³ Mivel AMALARIUS hazánkban ismeretes volt, könyve már a szent László-féle összeírásban szerepel *Amalarius* címen, azért nálunk is könnyen lehetett az *Ordo Romanus*-nak *libellus Romanus* elnevezése. A XI. században és később is szívesen használják a libellus szót az egyházi írók a római egyház szertartásairól szóló munkáik címében pl. BERNO, reichenauai apát († 1048): «*Libellus de quibusdam rebus ad missae officium pertinentibus*», vagy BONIZO, piacenzai püspök († 1089): «*Libellus de sacramentis*». Ilyen értelemben tehát a libellus nem jelent mást, mint római ritusú ordinariust. Így adunk csak igazat KARÁCSONYINAK, aki a libellust egyszerűen Ordinariusnak nevezi. KARÁCSONYI azt állítja, hogy ezen libellusnak egy része lett volna a Pray-kódex naptára is.⁴ Ennek ellene mond az, hogy a naptár írása nem azonos a libellus írásjellegével, másrészt pedig a liturgiátörténet hatalmas irodalmában sehol sem sikerült találnunk olyan Ordinariust, amelyhez naptár vagy húsvéti tábla is függedt volna.

Sokkal tisztábban áll majd előttünk ezen *libellus*, ha a következőkben megmondjuk eredetét és szerzőjét. Már első ismertetője és kiadója BATTHYÁNY Ignác észrevette, hogy ez nem más, mint egy

¹ PROBST: Die abendländische Messe vom V. bis zum VIII. Jahrhundert. Münster in W. 1896, 34. PROBST: Die ältesten römischen Sakramentarien und Ordines. Münster, 1892, 80. l. BÄUMER: Zeitschrift für kath. Theologie. Innsbruck. XVI. Jahrgang. (1892) 462. l. MIHÁLYFI: Nyilvános istentisztelet. 1916. 43. lap.

² EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg im Br. 1896. 359. l.

³ FRANZ: Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. Freiburg im Br. 1909. I. 554. l.

⁴ Magy. Nyelv. XXI. 229. l.

Micrologus címen már PAMELIUSTól kiadott munka. Midőn BATTHYÁNY ezen munkát kiadta,¹ igen helyesen összevetette a PAMELIUSTól közölt *Micrologus* szövegével és ott kellő rendben is tárgyalja a Pray-kódex megfelelő részeinek jelenleg szétszórt darabjait. De akkor még nem volt ismeretes a mű szerzője.

Ezen libellus egy kiváló és nagyhatású, középkori liturgiai művet foglal magában, melynek címe *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* és szerzője BERNOLDUS CONSTANTIENSIS St. Blasien-i bencés. BERNOLDUS szorosán belekapcsolódott azon egyházi reformprogrammba, melyet VII. GERGELY pápa (1073—1085) maga elé tűzött. Ezen liturgiai reformoknak nagy támasztéka volt több kiváló püspökön kívül a Cluny-i kolostor, amelyben egy időt töltött VII. GERGELY pápa is. A római liturgiában egységet akart teremteni és erős kézzel nyult bele a mindenfelé elterjedt helyi szokások eltörlésébe. Vele kezdődik az a kor, amelyben a római liturgia bizonyos formában az egész római egyházban elterjedt és kötelező lett. A római liturgia gyors elterjedésére és Cluny óriási hatására vonatkozólag mint közismert tényre hivatkozunk, hogy a spanyolországi wisigoth (mozarab) liturgia megszűnt a XI. században cluny-i hatás alatt. BERNOLDUS, VII. Gergely pápa éleselméjű védelmezője és reformjainak apostola jelen volt az 1079-ik évi római zsinaton is. Először világi pap volt, majd, mikor ellenségei miatt Konstanzból távoznia kellett, Szt. Balázs bencés kolostorába, Schwarzwaldba ment (sti. Blasii in Silva Nigra), majd 1100-ban Schaffhausenben halt meg. Ma már elismert tény, hogy ő írta a *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* című művet,² melyben a római liturgia tisztaságáért és egységéért küzd. Írásának idejét az 1085. évre teszik. *Tehát ezen libellus is bencés munka.*³

¹ *Leges Ecclesiasticae Hungariae*. Tom. II. Claudiopoli. 1827. 130—196. l.

² G. MORIN: *Revue Bénédictine*. VIII. 385. l. BÄUMER: *Neues Archiv d. Ges. für a. d. Geschichtsk.* XVIII. (1893) 429—446. FRANZ: *Die Messe im deutschen Mittelalter*. Freiburg. 1902. CALLEWAERT: *De sacra liturgia universim*. Brugis. 1925. 76—77. l.

³ A *Micrologus*nak több kiadása van: MIGNE: P. L. 151, 976—1022. GERBERT M.: *Monumenta veteris liturgiae Alemannicae*. MDCCCLXXIX. II. 327—354. PAMELIUS és HITTORP után. etc.

A mű ma két részből áll. Az első részben tárgyal «de sacrificio missae», melynek nagyon fontos része a 23. fejezet, mely egy római *Ordo v. Ordinarium missae*. Ez azért fontos, mert egységet hozott a mise rendjébe. A középkori sacramentariumok ugyanis nem tartalmazták állandóan az ordinarium missae-t, vagyis a mise canonja előtt és után levő részeket, hiányzanak sokszor a missale plenumokból is ezek. Ezeket a papoknak kívülről meg kellett tanulniok, vagy feljegyzésük a papok buzgalmára volt bízva. Ezért igen nagy különbségek és eltérések voltak a mise imádságainak számában és formájában. A *Micrologus*-é az érdem, hogy ebbe egységet hozott. A másik rész «de ecclesiasticis observationibus», a különféle kérdésekről szól, melyek az egyházi év lefolyásához tartoznak.

A Pray-kódex *Micrologus*-a több szempontból érdekes. Nem említjük itt azt, hogy a sorrend fel van forgatva, mert ez csak később történt, hanem érdekes azért, mert a fejezetek beosztása más, mint a *Migne*-féle és a többi kiadásé. Világosan elválnak a két része a műnek azzal is, hogy *két kéz írása*.¹ A 23. fejezet pedig, mely a mise rendjét (*ordo missae*) röviden tárgyalja, hiányzik. Ennek oka az, hogy a Pray-kódexben később csakugyan következik az *ordo missae* ugyan nem úgy, mint BERNOLDUS-nál van, de több helyen szóról-szóra való egyezéssel. Ugyancsak figyelembe veszi a sacramentarium is a libellus utasításait később (pl. a húsvéti bárány megáldására vonatkozólag.) Tehát a Pray-kódex sacramentariumának megírásánál figyelembe vették a libellus utasításait.

Abból, hogy sem a Pray-kódexben, sem a németújvári mise-könyvben régebbi abusosokat, amelyeket a *Micrologus* megszüntetett, nem találunk, továbbá a zsinati határozatokból a következő nagy egyháztörténeti tény következik:

A magyarországi püspöki kar az 1100. körül tartott zsinaton, melynek végzései a Pray-kódex zsinati határozataiban foglaltatnak, azzal a határozattal, hogy «*ordo divinorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum, quam collaudavimus, ab omnibus teneatur*»

¹ JOANNES COCHLAEUS: *Speculum antiquae devotionis circa missam et omnem alium cultum Dei. Apud sanctum Victorem Moguntiae etc. MDXLIX.* című könyvében (197—212. l.) az első 23 fejezetet külön veszi és így adja ki.

elrendelte a libellusnak nevezett *Micrologus* használatát és kötelező voltát, ezzel hozzácsatlakozott VII. Gergely pápa nagy egyházi reformjaihoz és ezen csatlakozás nemcsak határozat maradt, hanem végre is hajtották. Ennek emlékei és bizonyítékai a zsinati határozatok, a Pray-kódex libellusa és a Pray-kódex liturgiája, mely már tudomást vett VII. Gergely reformjairól.

Ezek után kellő világitásban áll előttünk KARÁCSONYI Jánosnak azon állítása,¹ hogy a «somogyvári apátságban szüksége volt a libellusra, mert ő a maga cluny-i szabályait könyv nélkül tudta ugyan, de ha Magyarország többi püspöki vagy prépostsági egyházaiban megjelent, ott a római zsolozsmázáshoz kellett alkalmazkodnia». A főntebbiek után erre csak az a megjegyzésünk, hogy Cluny az elsők közé tartozott, amely a *Micrologust* («libellust») elfogadta, ezen római liturgikus mozgalom Clunyból indult ki, a bencések közül emelkedett a pápai trónra VII. GERGELY is, ki ezt megkezdte és ők voltak az első és egyik legnagyobb támasztékai is a reformnak. *Ugyancsak bencés volt* ezen reformoknak összefoglalója, BERNOLDUS is. Nem ellenkezhetett tehát ezen római liturgia az akkori cluny-i szokásokkal. A zsolozsmázást illetően meg akkor is az volt a szabály, ha egyik apát a másik apátságba vagy világi egyházmegyébe ment, a privát zsolozsmázásánál a saját breviariumát használta. Tehát a libellus mit sem bizonyít a somogyvári használat mellett.

Ezzel a Pray-kódex azon részeinek forrásai, melyek nem szerves alkotórészei a misekönyvnek, világosakká váltak. Igen csekély még az, aminek forrását nem tudtuk megnevezni. Ilyen a *Micrologus* végén az Antikrisztus eljövetelére vonatkozó kétsoros és utána a bogumilok vagy valdensisekre vonatkozó néhány soros bejegyzés. Az utóbbi bizonyos tartalmi rokonságot árul el Bernardus fontcaudei premontrei «*Contra Vallenses et Arianos*» művének némely részével és Eckbert apátnak a katharok ellen mondott beszédeivel.² De a forrást ilyen kis részletből megállapítani igen nehéz.

¹ Magyar Nyelv. XXI. 229. 1.

² GALLANDII: Vet. Bibl. PP. XIV. 520. 1. A két bejegyzést közli KOLLER Hist. Episc. Quinqueecl. I. 387—8.

Visszatekintve tárgyalásunk anyagára, eredményeinket a következőkben foglaljuk össze:

1. A Pray-kódex naptárának csillagászati bejegyzései, egészségi szabályai és az utána következő részletek BEDA VENERABILIS műveiben lelik forrásukat. Ezen részek BEDA különféle műveiből vannak összehordva és sokféleségük azt bizonyítja, hogy BEDA műveit a magyar középkorban kódexünk használatának helyén ismerték, tanulták vagy esetleg tanították is. Tehát hozzánk is eljutott a külföld kiváló mestere, sőt már BRIDFERTHUS jegyzetei sem ismeretlenek hazánkban.

2. A Pray-kódex csíziója nyugati eredetű és szent Erzsébetet és szent Ferencet épűgy nem ismeri, mint a vele csekély eltérésekkel egyező HALTAUS-féle csízió, melynek eredetét PICKEL 1208—1228 közé teszi. Ezen csíziónak a magyar szentek neveivel való átalakítása és bejegyzése kéziratunkba a jelzett időre tehető.

3. A nyugattal való közösséget árulja el a kérdésekben összefoglalt misemagyarázat is, mely bizonyossá tesz bennünket arról, hogy a mise lefolyása és értelmezése ugyanaz volt nálunk, mint a nyugaton, különösen a németeknél.

4. Az ALCUINUS-részlet az előbbiekkal együtt élénk biznysága annak, hogy a magyarországi tudomány és tanítás a nyugatról vette az anyagot és a formát is.

5. BERNOLDUS Micrologusa, mely azonos a Pray-kódex libellusával, kétségtelenné teszi, hogy hazánkban már a XII. században a tiszta római liturgiát használták, mert a libellussal ezt rendezték el a magyar főpapok az 1100. körül tartott zsinaton, melynek végzéseit a Pray-kódex magában foglalja. Ez emléke annak, hogy a magyar egyház is hozzácsatlakozott VII. Gergely pápa egyházi reformjaihoz és egyszersmind jele a magyar királyság és a szentszék között a XI. század második felében folyt egyenetlenkedés¹ szerencsés megszűntének. Ezzel nem állítjuk azt, hogy előbb nem római liturgiát használtak volna Magyarországon, mert gyér adatok azt erősítik,

¹ FRAKNÓI: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. Budapest. 1901. 25—30. l.

hogy a magyarországi latin egyház eredettől kezdve római ritusú volt. Kétségtelen, hogy voltak nálunk az Árpád-korban görög kolostorok, de hogy ezek hatottak-e a latin ritusra és mennyiben, arról emlékek hiányában képet nem alkothatunk. Ugyancsak nem tudjuk kimutatni a milánói rítus hatását sem, amelyet a honfoglalás előtti időben biztos adatok szerint Alsó- és Felső-Pannoniában használtak. Gallikán liturgiát pedig hazánkban már azért sem szabad feltételeznünk, mert az már a honfoglalás előtti időben, Kopasz Károly idejében (843—877) Franciaországban is ismeretlen volt.¹

Mivel a Pray-kódex a libellus elrendelése után készült és tiszta római liturgiát tartalmaz, fölösleges fáradság, sőt tudománytalanság benne görög emléket látni vagy keresni, mert még az eshetőség sincs meg arra, hogy görög elemeket rejthetne magában. Ezért nem írhatta a Halotti Beszédet görög szerzetes.²

Feltűnő, hogy a tárgyalt részek forrásai mind *nyugatra* mennek vissza; ez azt sejteti, hogy a sacramentarium forrása is nyugat felé keresendő. A bencés műveknek ilyen szép számban való használata pedig bencés környezetre utal. A most tárgyalt részek mutatják, hogy a Pray-kódex nemcsak a magyar nyelvészetnek, hanem a magyar művelődéstörténetnek is fontos emléke.

Pannonhalma.

ZALÁN MENYHÉRT.

¹ Historisches Jahrbuch: 1893. 294. l. Katholik 23. (1901) 262. l.

² Századok 1926. 504. l. Itt KRAJNYÁK még mindig lehetségesnek tartja, hogy a HB bazilita szerzetes munkája.